

УДК 342.15

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ ЯК ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО ЯВИЩА

THE ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF STATE BORDER AS THE STATE AND LEGAL PHENOMENA

Шкабаро В.М.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права
ПВНЗ «Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля»

Стаття присвячена дослідженню сутності державного кордону через такі його характеристики: ознаки, принципи та функції державного кордону. Виявлено основні ознаки, принципи та функції державного кордону без надання їх широкої та змістовної характеристики. У статті автором розкрито призначення та роль державного кордону як обов'язкового атрибуту держави при реалізації державою свого суверенітету.

Ключові слова: держава, державний кордон, сутність, ознаки, принципи, функції, територія держави, державний суверенітет.

Статья посвящена исследованию сущности государственной границы через такие ее характеристики: признаки, принципы и функции государственной границы. Выявлены основные признаки, принципы и функции государственной границы без проведения их широкой и содержательной характеристики. В статье автором раскрыты назначение и роль государственной границы как обязательного атрибута государства при реализации государством своего суверенитета.

Ключевые слова: государство, государственная граница, сущность, признаки, принципы, функции, территория государства, государственный суверенитет.

The article is devoted to the essence of state border through such of its essential parameters: characteristics, principles and functions of the state border. The main characteristics, principles and functions of the state border without carrying out their broad and substantial characteristics were educed. The author of this article articulates the purpose and role of the state border as an obligatory attribute of the state in the implementation by the state of its sovereignty.

Key words: state, state border, essence, characteristics, principles, functions, territory of the state, state sovereignty.

Постановка проблеми. Абсолютну значимість державного кордону країни при реалізації нею свого суверенітету не можна заперечити. Як відомо, обов'язковою і невід'ємною ознакою держави є територія, а територія однієї держави від території іншої держави відокремлюється за допомогою державних кордонів.

Можна констатувати, що безумовним атрибутом державності виступають державний кордон, роль і значення якого важко переоцінити. Тому зрозуміло, чому для кожної держави одним з найважливіших та першочергових

питань у здійсненні державної політики є формування, чітке визначення та встановлення державного кордону.

Україна у цьому не є виключенням. Особливої актуальності це питання набуло навіть не після проголошення незалежності у 1991 році, а після подій, що відбулися в країні у 2014 році.

Для України як для молодій незалежній держави питання формування державного кордону, його визначення та встановлення є одним із найважливіших. Після розпаду Радянського Союзу та виникнення в результаті цього

нових держав на території колишнього СРСР увага до питання становлення відносин України з сусідніми державами, а особливо до такого аспекту цих відносин, як формування державних кордонів, зацікавленість наукових та громадсько-політичних кіл істотно посилюється. Для України однією з головних причин конфліктів і конфронтацій з сусідніми країнами була проблема встановлення існуючих кордонів. Непростий і неоднозначний розвиток відносин між Україною та сусідніми державами зумовило розв'язання саме цієї проблеми. Водночас після здобуття Україною незалежності посилюються її зв'язки з сусідами по політичній карті і, зокрема, західними, оскільки європейський вектор міжнародних відносин України нині є пріоритетним.

Актуальність теми дослідження зумовлена перш за все тим, що з часу початку розвитку інтеграційних та глобалізаційних процесів в Україні питання формування державного кордону набуває особливої ролі.

Актуальність теми дослідження визначена ще й тим, що концепція процесу формування та функціонування державного кордону України не є достатньо науково обґрунтованою. Не викликає сумніву необхідність пошуку шляхів удосконалення розвитку прикордонного співробітництва. У контексті розвитку інтеграційних процесів у Європі для України, перед якою постає питання вироблення конкретних заходів, спрямованих на розвиток двосторонніх відносин України з державами-сусідами, є важливим розуміння сучасних геополітичних устремлінь сусідніх держав.

Однією із найскладніших та найважливіших проблем державного кордону України є визначення його сутності.

Розуміння сутності державного кордону дає можливість зрозуміти роль та призначення кордонів держави для реалізації нею свого суверенітету.

Стан дослідження. Юридична наука має небагато досліджень питання території держави та її кордонів. Досить добре це висвітлено у міжнародному публічному праві. У науці ж конституційного права до останнього часу проблеми конституційно-правових засад формування, визначення та встановлення державних кордонів, питання їх охорони та захисту, значення, ролі, сутності та складу, а також види та функції кордонів держави майже не вивчалися.

У рамках широкої правової проблематики питання державного кордону України не досліджувалися.

У науковій та навчальній літературі з конституційного права дослідження державного кордону відсутні взагалі, а у підручниках і навчальних посібниках з конституційного права України не існує відповідних параграфів (підрозділів, розділів).

Варто також наголосити, що, на відміну від інших проблем теорії конституційного права, питання державного кордону, зважаючи на його значимість у визначенні державної території, залишаються майже зовсім недослідженими як у вітчизняній, так і у зарубіжній юридичній конституційній науці.

Все вищезазначене свідчить про актуальність обраної теми.

Деякі питання щодо визначення поняття та дослідження значення державного кордону знайшли своє висвітлення у роботах І.Г. Адамчука, С.М. Бабуріна, М.О. Баймуратова, Ю.Г. Барсегова, Л.І. Волової, С.С. Дністрянського, Б.М. Клименка, О.В. Кондратюка, Д.Б. Левіна, О.Ю. Малиновського, А.Б. Мостиського, А.А. Порка, Е.А. Пушмина, Ю.І. Скуратова, П.В. Смоленського, І.П. Трайніна, Н.А. Ушакова, Т.О. Цимбалістого, Т.С. Цимбровського, Л.Л. Шалланди, А.С. Щербакова та ін.

Комплексного вчення про державний кордон у вітчизняній юридичній конституційній науці не існує.

Метою статті є дослідження сутності державного кордону країни через такі його сутнісні характеристики, як ознаки, принципи та функції.

Для досягнення сформульованої мети передбачається досягнення таких завдань: виявлення основних ознак, принципів та функцій державного кордону; розкриття призначення та ролі державних кордонів як обов'язкового атрибуту держави; узагальнення результатів дослідження та визначення подальших перспективних та актуальних напрямів наукових досліджень за темою державного кордону та території держави.

Виклад основного матеріалу. Державний кордон є об'єктом дослідження багатьох наук: юридичної, політичної, економічної, географічної, технічної та інших. Це явище є досить складним, багаторівневим та багатоаспектним, тому для вирішення поставлених завдань проведемо невеликий аналіз існуючих досліджень юридичної науки щодо визначення цього поняття.

У юридичній науковій літературі існують певні дослідження державного кордону. Значна увага цьому поняттю приділяється у літературі з міжнародного права.

У науці теорії держави та права державний кордон розглядається у тематиці дослідження території держави як однієї з основних та універсальних ознак держави [1, с. 39; 2, с. 34; 3, с. 40; 4, с. 55]. Так, у теорії держави та права державний кордон визначається як просторові межі для здійснення державної влади за територіальним принципом та відокремлення однієї держави від іншої [5, с. 59]. Деякі науковці у галузі теорії держави і права, як і дослідники у науці міжнародного права, під державним кордоном розуміють лінію, що визначає межі земної і водної території держави, зазначаючи, що державний кордон відокремлює не тільки одну державу від одної, а й від відкритого моря, та вказують, що у повітрі державним кордоном вважається уявна площина, перпендикулярна до земної поверхні по наземному кордону чи по зовнішньому кордону територіальних вод; продовження цієї площини вглиб землі (водного простору) створює кордон надр держави [6, с. 26].

Визначення поняття державного кордону схожого змісту міститься й у роботах вчених-конституціоналістів: державний кордон України – лінія і вертикальна поверхня, що проходять цією лінією, які визначають межі території України – суходолу, вод, надр, повітряного простору [7, с. 490].

Як зазначають деякі вчені у галузі конституційного права [8, с. 335], саме державні кордони відображають територіальну цілісність, політичну та економічну незалежність, суверенітет і єдність України. Водночас державний кордон визначає і просторові межі територій, на які поширюється державна влада. Науковцями наголошується, що у теорії конституційного права виділяється інститут, пов'язаний з поняттям території держави, її кордонів, поділу на окремі одиниці з певним правовим режимом. У найбільш загальному значенні ці питання охоплюються назвою територіального устрою країни, яке знаходить своє закріплення як на конституційному рівні, так і в законодавчих та інших нормативних актах.

Досконало дослідивши це питання та приділивши темі державної території чималу увагу, відомий науковець М.О. Баймуратов зазначає, що одні автори визначають державні кордони як лінію, що встановлює межі суходутної або водної території держави, інші – як юридично обґрунтовану умовну лінію, що визначає межі не тільки поверхні, але також і надр і повітряного простору, а треті – як фактичні або уявлені лінії на суходутному, водному і повітряному просторах і надрах, що визначають межі дії державного суверенітету. Проте в цих підходах, що характеризуються поліоб'єктністю складу, можна знайти точки дотику: під державним кордоном розуміється лінія, яка не тільки встановлює просторові межі державної території, але і межі дії державної влади [9, с. 422-423].

Статтею 1 Закону України «Про державний кордон України» державний кордон України визначений як лінія

і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору [10].

Вважаємо, що провести розгорнуте та змістовне дослідження сутності державного кордону можливо через аналіз таких складових, як ознаки, принципи та функції державного кордону.

Вважається, що сутність будь-якого предмета, явища чи процесу – це те головне, глибинне та смислове, що визначає зміст, призначення та функціонування цього предмета (явища, процесу), тобто усі його особливості, риси, характеристики та сторони, взаємозв'язки та відмінності від інших явищ дійсності. Сутністю є внутрішній зміст предмета, що виражається у сукупності та єдності усіх його якісних властивостей та зв'язків. До сутності не легко дістатися: вона не лежить на поверхні, а схована у глибині явища.

Похідним від сутності предмета (явища, процесу) є призначення та роль цього предмету, яке, природно, пов'язане з конкретними історичними умовами та змінюється разом з цими умовами.

Таким чином, сутність державного кордону – це сукупність різних особливостей кордону держави, його якісна основа, котра відображає його природу та обумовлює його об'єктивну необхідність і призначення.

Безумовно, сутність державно-правового явища залежить від історичних умов. Вважається, що сутність залишається незмінною, хоча деякі його характеристики можуть змінюватись у процесі історичного розвитку.

Сутність державних кордонів усіх держав на кожному етапі розвитку є однаковою та зводиться до єдиної мети.

Як сутність держави, так і сутність державної території та її кордонів юристи та мислителі минулого тлумачили по-різному. Та з яких позицій не оцінювалася б сутність державного кордону, у будь-якому разі вона проявляється через такі якісні характеристики державного кордону, як його ознаки, принципи та функції.

Виявимо ознаки державного кордону. Перш за все необхідно зазначити, що під поняттям «ознака» розуміють особливість предмета або явища, яка визначає подібність свого носія до інших об'єктів пізнання або відмінність від них; властивість. За ознаками можна щось визначити та пізнати. Ознаки кордону держави є його характеристиками, через виділення яких відбувається формування поняття.

Вважаємо, що до відмітних якостей, характеристик чи властивостей державного кордону як досліджуваного явища чи предмета можна віднести такі його риси, як бар'єрність та комунікаційність, стійкість, сталість та чітка фіксованість, постійність та незмінність тощо.

Під принципом в юриспруденції розуміють якусь основну ідею, визначальне положення або твердження, яке сприймається як головне, суттєве, важливе, бажане або неодмінне, тобто це початок, правило, основа, від якого не відступають. Принципи державного кордону відображають ті суттєві характеристики, що відповідають за правильне його функціонування, без яких кордони держави не виконували б свого призначення.

До принципів державних кордонів належать, зокрема, принцип непорушності, принцип недоторканості державного кордону, з якими тісно пов'язаний принцип територіальної цілісності держави. До цього переліку, на нашу думку, варто віднести принцип законного визначення та встановлення державного кордону, принцип забезпеченості захисту та охорони кордону держави та інші.

Розуміння сутності та змісту функцій державного кордону дає можливість зрозуміти значення та призначення кордонів держави для реалізації нею свого суверенітету і визначити роль державного кордону. Функції кордону держави є формою його прояву.

В географії зазвичай виділяють бар'єрну, контактну (з'єднувальну) та фільтруючу (розділювальну) функції, а також регулюючу функцію та функції відбиття, відділення та зіставлення [11, с. 305-307; 12, с. 16]. Вважаємо, що до цього переліку варто також віднести політичну, оборонну та воєнно-стратегічну функції.

Безумовно, окремого, більш ретельного дослідження потребують як ознаки, так і принципи та функції державного кордону, але обсяги досліджуваного матеріалу не дозволяють це зробити в межах цієї наукової статті.

Як вже зазначалося вище, похідним від сутності державного кордону є його призначення та роль, що пов'язані з конкретними історичними умовами та змінюються разом з цими умовами.

З наведеного спробуємо визначити роль та призначення державного кордону Української держави.

Основи правового регулювання статусу державного кордону України закріплені у Конституції України, статтею 1 якої встановлено, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Відповідно до частини 1 статті 2 Основного Закону України суверенітет України поширюється на всю її територію. Згідно з частинами 2 та 3 статті 2 Конституції України Україна є унітарною державою, а територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою. Пунктом 19 частини 1 статті 92 Конституції України встановлено, що виключно законами України визначається правовий режим державного кордону [13].

Нині новітні відносини незалежної України з її сусідами відзначаються добросусідством та співробітництвом, що підтверджується відповідними існуючими угодами між цими державами та Україною.

Державні кордони встановлюють межі територіального верховенства держави. Саме в межах своєї території держава здійснює територіальне верховенство, що полягає в легітимізації державної влади, тобто у повній, винятковій та монополній владі держави, що забезпечується усіма засобами заохочення та примусу.

Чітке розмежування ресурсів, що належать державам, та меж їхньої верховної влади має істотне та чи не головне значення для попередження та запобігання конфліктів між державами, що межують між собою, та розвитку мирного співробітництва на кордонах на основі взаємності і добросусідства.

Порушення державного кордону розглядається як фактичне порушення державного суверенітету і спричиняє юридичну відповідальність.

З вищенаведеного можна зробити висновок, що основне призначення державного кордону зводиться до одного – державний кордон визначає межі державної території.

Для кожної держави значення державних кордонів є великим, оскільки полягає в тому, що кордони визначають належність території певній державі з усіма її ресурсами, що є матеріальними умовами життя усього суспільства.

Державний кордон встановлює просторові межі здійснення державного суверенітету та визначає межі територіальної юрисдикції.

Враховуючи значимість та важливість державного кордону, необхідність ретельного дослідження усіх його складових елементів є очевидною. Поняття «державний кордон» постійно розвивається, збагачується і наповнюється новими змістовними та сутнісними характеристиками, тому вельми актуальними є змістовні дослідження щодо характеристики усіх видів функцій державного кордону, ретельний аналіз ознак та принципів як кордону держави, так і самої державної території.

Безумовно, тема державного кордону та державної території не втратить своєї актуальності у науковому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2008. – 656 с.
2. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів 3-14 юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, В.Д. Ткаченко, Л.Л. Богачова та ін. ; За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Харків : Право, 2002. – 432 с.
3. Волинка К.Г. Теорія держави і права : навч. посіб. / К.Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
4. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права : підручник / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
5. Хропанюк В.Н. Теория государства и права / Под ред. профессора В.Г. Стрекозова. – М., 2001. – 381 с.
6. Теорія держави і права : навчальний посібник / Р.А. Ромашов, Н.М. Пархоменко, С.М. Легуша, Г.Н. Муртазасва / За заг. ред. професора В.А. Ромашова та старшого наукового співробітника Н.М. Пархоменко. – К. : КНТ, 2007. – 216 с.
7. Кравченко В. В. Конституційне право України : навчальний посібник / В.В. Кравченко. – Вид. 3-тє, виправл. та доповн. – К. : Атіка, 2004. – 512 с.
8. Конституційне право України / За ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодици. – К. : Український центр правничих студій, 1999. – 376 с.
9. Баймуратов М.О. Міжнародне право / М.О. Баймуратов. – Х. : «Одіссей», 2002. – 672 с.
10. Про державний кордон України : Закон України від 04 листопада 1991 року № 1777-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 2. – Ст. 5.
11. Колосов В.А., Мироненко Н.С. Политика и политическая география / В.А. Колосов, Н.С. Мироненко. – Москва : Аспект Пресс, 2001. – 479 с.
12. Дмитриева С.И. Лимология : учебное пособие / С.И. Дмитриева. – Воронеж : Издательско-полиграфический центр Воронежского государственного университета, 2008. – 112 с.
13. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.